

Папери родини Полетик у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського

Представляти родину Полетик тим, хто цікавиться історією України XVIII–XIX ст., немає особливої необхідності: численні проводирі дворянства, громадські діячі – вони відігравали помітну роль у суспільному житті Лівобережної України. Але без сумніву найбільш відомими серед них були Г. А. Полетика та його син В. Г. Полетика, без згадки про яких не обходяться навіть шкільні підручники з історії України, політології тощо. Не дивлячись на таку пильну увагу до цих персон, автори, як правило, обмежуються стереотипною інформацією з тими оціночними та фактографічними неточностями, які затвердились в історіографії і “перекочують” з книжки в книжку.

Наскільки мало вивченою є біографія Григорія Андрійовича Полетики можна судити по тому, що дослідники часто плутають його з двоюрідним братом, дипломатом Григорієм Івановичем, або об’єднуючи їх в одну особу¹, або приписуючи факти життя одного іншому². Історична і довідкова література не дає навіть точної дати народження Г. А. Полетики³.

Ще менше уваги приділено подробицям життя та діяльності В.Г.Полетики. Першим його біографом по праву можна вважати В.Горленка, який у 1893 р. представив читачам “Киевской старины” відомості про “выдающихся лиц тогдашнего общества” – В.І.Чарниша, А.І.Чепу, В.Г.Полетику. Але, як відзначав сам автор, йому не вдалося зробити навіть побіжний начерк “этой замечательной личности, так как для биографии В.Г. Полетики, труда заманчивого и требуемого его благородной памятью,... не найдено еще достаточно материалов”⁴. Стислий нарис подав В.Л.Модзалевський в “Русском биографическом словаре” та в “Малороссийском родословнике”⁵. Ці біографічні ескізи в подальшому використовувалися дослідниками без будь-яких суттєвих уточнень і доповнень. Такий дефіцит дослідницьких спостережень можна пояснити не лише прагматичним використанням вже відомої інформації, неможливістю або ж небажанням зануритися у копітку архівну роботу, а й браком оглядів архівних фондів, колекцій, зібрань, які допомогли б зорієнтуватися та здійснити початковий пошук джерел. Це в повній мірі стосується фамільних фондів старшини, шляхти, дворянства Лівобережної України в цілому і фондів Полетик у різних архівах зокрема.

В історіографічній долі Полетик є два основні вузли – “Історія Русів” та Уложена Комісія 1767 – 1774 рр. Видання “Історії Русів”, що на початку XIX ст. поширилася у багатьох списках, збуджувало з новою силою увагу як до опублікованого твору, так і до Григорія Андрійовича та до його рукописної спадщини, яка збиралася протягом багатьох десятиліть і яку вже після смерті батька ретельно поповнював Василь Григорович.

О. Бодяньський, який на думку О.Оглобина, продовжував і після публікації шукати оригінал рукопису⁶, вів жваве листування з братами Михайлом та Олександром Ханенками з приводу списку “Історії Русів”, що знаходився у Якова Павловича Полетики, онука Григорія Андрійовича⁷.

Папери і частину бібліотеки Полетик прагнув придбати М.П.Погодін, про що вів листування із сином В.Г.Полетики, Василем Васильовичем⁸. Невідомо, що стало причиною порушення попередньої домовленості, можливо прохання М.І.Ханенка в ім’я любові до рідного краю і його історії не продавати рукописи М.П.Погодіну, яким “водят не те чувства: самолюбие или желание выработать на чужой щет копейку”. М.І.Ханенко ставився до рукописів Полетик як до рідкісної дорожчості і писав до Василя Васильовича: “Умоляю вас всем святым вашей родины, не давать... никому и ничего кроме летописи Величка для Киевского археографического общества, которому она нужна и принесет пользу общую”⁹. У всякому випадку у травні 1851 р. В.В.Полетика повідомив М.П.Погодіна про продаж “рукописей и прочего” голові Київської археографічної комісії М.О.Суді-

енку¹⁰. Купівля була здійснена при посередництві М.І.Ханенка і обійшлася у 2000 рублів¹¹. Серед рукописів, придбаних М.О.Судієнком знаходилися “Літопис Величка”, “Літопис Грабянки”, “Накази” депутатам в Катерининську комісію 1767–1774 рр., видані згодом “Киевской стариной”¹², папери, з яких було створено два томи “Материалов для отечественной истории”, що були видані у 1853–1855 рр.¹³

Ще В.Горленком було відзначено, що під час пожежі 1771 р. на Васильєвському острові у Петербурзі “погибло... множество невознагражденных драгоценностей из собранной Г. А. Полетикой библиотеки”¹⁴. Друга бібліотека, зібрана зусиллями Г. А. та В. Г. Полетик частково була продана М. О. Судієнку, а частково розкрадена після смерті В.В. Полетика¹⁵. Важко визначити наскільки точна інформація про крадіжку, але відомо, що наприкінці ХІХ ст. бібліотека Полетик знаходилася у Івана Михайловича Полетика, власника с. Коровинці¹⁶. Імовірно саме у нього, або його найближчих нащадків були придбані В.Горленком декілька сотень книг, переданих ним до Київської Публічної Бібліотеки (переважно періодичні видання), а В.В.Тарновським – фамільні портрети та рештки сімейного архіву¹⁷. Таким чином книжкове та рукописне зібрання виявилось розпорошеним по численних архівосховищах України та Росії.

Безсумнівно, для дослідників родини Полетик рукописне зібрання Чернігівського історичного музею представляє першочергове значення. Але навіть довідкові видання не дають точного уявлення про обсяги та зміст полетиківського архіву музею. Так, у “Справочнике научного работника” кількість справ фонду Полетик визначено “до 950”¹⁸, а лише приблизні підрахунки тієї частини полетиківських паперів, що об’єднуються у “Фамільний фонд чернігівських поміщиків Полетик” (Інв. № Ал-502) і репрезентують матеріали з історії роду, налічують 2295 одиниць зберігання.

Друга частина паперів, яка відноситься до історії Малоросії і була зібрана переважно Г. А. та В. Г. Полетиками, розміщена в інших фондах за хронологічним принципом із вказівкою про приналежність до архіву Полетик. Ці матеріали дають можливість досліджувати інтелектуальні, духовні запити, процес формування історичної свідомості української старшини, дворянства, що потребує окремої уваги і дослідницьких зусиль.

З паперами фамільного фонду, які охоплюють 1653–1882 рр., активно працював О.М.Лазаревський, В.Л.Модзалевський, Б. Д. Грінченко (займався упорядкуванням архіву), Є.Д.Онацький. Проте, вважати його добре вивченим, а тим більше достатньо використаним у дослідницькій роботі не має достатніх підстав.

Фонд умовно можна розбити на п’ять основних груп, перша з яких, виділена у каталозі колекції В.Тарновського в окрему рубрику “Письма”, налічує 434 одиниці. Лише частина (132 листи) була опублікована О.Лазаревським в “Частной переписке Григория Андреевича Полетика (1750–1784)”, хоча і сюди чомусь не потрапили досить цікаві та інформативні листи Г.А.Полетика та його адресатів – І.Миклашевського, І.Голенищева-Кутузова, М. Кондоїді, Г.Кониського, П. та А. Милорадовичів, Ф.Бартоша та інших. Не введено в обіг епістолярну спадщину В.Г.Полетика, серед якої значний інтерес представляє листування з дітьми. Окремо слід відзначити цілісний комплекс листів (89 одиниць) за 1815–1845 рр. Григорія Васильовича до своєї сестри Марії, а також до батька та брата Василя Васильовича.

До другої групи можна віднести документи, пов’язані зі службою, освітою, доказами шляхетського походження роду та прав на дворянство. Ця група порівняно невелика і налічує 122 документи, але вона надзвичайно інформативна для дослідників біографій Полетик, в першу чергу Василя Григоровича. Тут містяться його формулярні списки за 1812, 1823, 1825 рр., атестат про освіту, про звільнення від служби, копії указів про пожалування чинів, грамоти про нагородження орденами, а також “Речи”, частина яких ще не введена до наукового обігу і не враховується дослідниками суспільної думки. Серед цих паперів знаходиться також листування службового характеру, яке дозволяє внести уточнення і розширити уявлення про службу і громадську діяльність В. Г. Полетика, зокрема, більш точно визначити час написання найбільш відомого з його творів “Записки о начале, происхождении и достоинстве Малороссийского дворянства” – 1809 р., авторство та час створення невідомого широкому колу “Описания г. Ромна и его повета” – 1807 р.¹⁹, уточнити рік народження – 1765, час перебування на тій чи іншій посаді.

Третя група налічує 513 документів і включає папери, що підтверджують майнові права Полетик, пов'язані з управлінням маєтностями, горілчаними заводами, господарськими заняттями, які стануть у пригоді дослідникам соціальної історії, історії господарства. Серед цих паперів в рубриці “Бумаги Полетик, касающиеся хозяйства и пр., не отнесенные ни к какому из их именей” виділяється написана Г. А. Полетикою 9 грудня 1773 р. цікава настанова під назвою “Должности дворовых людей”, що представляє чітку, детальну регламентацію роботи домашньої прислуги, яка багато додає до характеристики поглядів її автора.

У четверту, найчисельнішу групу (1086 одиниць) можна об'єднати матеріали по судових процесах Полетик за різні маєтки. Обсяг справ вражає, але це й не дивно, оскільки, як відомо, Г. А. Полетика, перебуваючи на службі у Петербурзі протягом 27 років, ще з 1748 р. за дорученням батька вів судові справи від імені родини та всіх зацікавлених. Незавершені справи продовжував протягом десятиліть вести Василь Григорович. Дбайливе ставлення Полетик до документів і пояснює солідний обсяг судових справ у фамільному архіві. Мимохідь слід зауважити, що складна, заплутана, невпорядкована судова система Лівобережної України XVIII – початку XIX ст. призводила до багаторічних процесів, в першу чергу за маєтки, внаслідок чого у різних фамільних фондах української старшини, дворянства відклалися численні документи, пов'язані із судовою тяганиною.

Виділена мною п'ята група, яка налічує 140 документів, представлена різноманітними матеріалами, зокрема виписками історичного характеру, зробленими Г.А. та В.Г. Полетиками, реєстрами книг та рукописів полетикінської бібліотеки, копіями грамот Олексія Михайловича, Петра I, договірних статей Б.Хмельницького, І.Мазепи, “Решительных пунктов” Д.Апостола, чернетками “Речи” В.Г.Полетики на дворянських зборах 2 серпня 1801 р., “Экстрактом прав, преимуществ и вольностей шляхетства королевства Польскаго и Великаго княжества Литовскаго”, офіційними документами, серед яких в тому числі “Отказ Гр. Андр. Полетики от опекуинства над детьми Ник. Гамалеи”, що свідчить не лише про особисті якості, але й про високу юридичну кваліфікацію автора. Лист-представлення цивільного губернатора Полтавської губернії О. Ф. Козачинського у Вільне Економічне Товариство про справи з укладанням описів повітів для створення повного господарчого опису губернії містить, крім іншої інформації, і характеристику ставлення дворянства до цієї громадської справи, яка велася на замовлення ВЕТ. Серед авторів повітових описів (М. Милорадович, І. Горленко, Ф. Ракович, П. Стороженко, М. Щербак, В. Базилевич та інші) О. Ф. Козачковський просив нагородити і “принять в особенное внимание... труды роменского поветового маршала Полетики и сочинившего за повет Гадяцкий описание отставного майора Станиславского, которые занимались тем с большим старанием и коих сочинение послужило для некоторых примером”²⁰.

Порівнюючи фамільний архів Полетик з Чернігівського історичного музею з іншими фамільними зібраннями лівобережної старшини, дворянства, що зберігаються, зокрема, у ЦДІА України у Києві, слід звернути увагу, що за наповненістю різноманітними матеріалами, інформативністю, хронологічним охопленням, не дивлячись на всі втрати полетиківського рукописного надбання, дана колекція є однією з найкращих і представляє широкі можливості для дослідження будь-яких аспектів ще так мало вивченої історії Лівобережжя XVIII–XIX ст.

¹ Шип Н.И. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – К., 1988. – С.36; Мартынов И.Ф. Частные библиотеки в России XVIII в. // Памятники культуры. Ежегодник. 1975. – М., 1976. – С. 106.

² Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т.4. – С. 119.

³ Украинская советская энциклопедия. – К., 1982. – Т.8. – 359; Советская историческая энциклопедия. – М., 1968. – Т.11. – С. 266. Энциклопедия українознавства. – Париж-Нью-Йорк, 1966. – Т.4. – С.2158; Модзалевский В.Л. Вказ. праця. – С. 118; Його ж. Полетика Г.А. // Русский биографический словарь. – СПб, 1905. – Т.14. – С.321; ІР НБУ. – Ф. 227. – Спр. 5. – Арк.. 20; Лазаревский А.М. Отрывки из семейно-

го архива Полетик // Киевская старина. – 1891. – Апрель. – С.99; Масанов. В мире псевдонимов, анонимов и литературных подделок. – М., 1963. – С. 97.

⁴ Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века//Киевская старина. – 1893. – Январь. – С. 41– 76.

⁵ Русский биографический словарь. – СПб, 1905. – Т.14. – С.321.

⁶ Оглоблин О. Списки “Історії Русів” // Науковий збірник Українського Вільного університету. – Мюнхен, 1956. – Т.4. – С. 170.

⁷ Киевская старина. – 1896. – Июль – август. – С. 159–162.

⁸ Відділ рукописів Російської Державної бібліотеки. – Ф. Пог./11. – Спр. 26/17. – Арк. 1–5.

⁹ Киевская старина. – 1891. – Апрель. – С. 109 – 110.

¹⁰ ВР РДБ. – Ф. Пог./11. – Спр. 26/17. – Арк. 5.

¹¹ Киевская старина. – 1888. – Январь. – С.11.

¹² Киевская старина. – 1888. – Январь. – С.11.

¹³ Судиенко М.О. Материалы для отечественной истории: В 2-х т. – К., 1853–1855.

¹⁴ Киевская старина. – 1893. – Январь. – С. 74.

¹⁵ Там же. – 1893. – Январь. – С. 74.

¹⁶ ІР НБУ. – Ф.І. – № 52885. – Арк. 23.

¹⁷ Киевская старина. – 1893. – Январь. – С. 75.

¹⁸ Справочник научного работника. Архивы. Документы. Исследователь /Авт.-сост. Ю.М.Гроссман, В.Н.Кутик. – Львов, 1983. – С.260.

¹⁹ Литвинова Т.Ф.Краєзнавчі студії В.Г.Полетики // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип.1. – С. 114 – 120.

²⁰ Чернігівський історичний музей. – Ал. 502 / 89 / 20. – Арк. 39.